

АРХІВИ УКРАЇНИ

У НОМЕРІ:

До 40-річчя битви за Дніпро і визволення Києва від німецько-фашистських загарбників

Науково-інформаційна діяльність Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві

Документи ЦДАЖР УРСР про життя і діяльність Д. З. Мануїльського

З досвіду роботи державних районних та міських архівів республіки

До 700-річчя м. Ровно

Архівна справа за рубежом

Нормативні документи

Документальні джерела з історії розвитку сільського господарства республіки

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ДОКУМЕНТИ ЦДАЖР УРСР ПРО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ Д. З. МАНУЇЛЬСЬКОГО (До 100-річчя з дня народження)

У фондах ЦДАЖР УРСР містяться цінні відомості про життя і діяльність радянського партійного і державного керівника, діяча міжнародного комуністичного і робітничого руху, академіка АН УРСР Дмитра Захаровича Мануїльського (1883—1959). Ці джерела сконцентровані, насамперед, в особовому фонді Д. З. Мануїльського, що складається майже з 700 документів, сформованих у 139 справ, які охоплюють період з 1903 по 1950 рр. (ф. 4669). До найбільшого розділу фонду «Документи і матеріали про творчу і службову діяльність» входять в основному опубліковані твори і виступи Д. З. Мануїльського, підготовчі матеріали й рукописи, а також начерки та копії партійних і службових документів. У двох розділах (спр. 93—94 і 117—118) зібрано матеріали, що безпосередньо висвітлюють життєвий шлях Дмитра Захаровича*.

Д. З. Мануїльський у робочому кабінеті. 1946 р. (ЦДАКФД УРСР, од. зб. 2—40615)

* Крім цього, у фонді зберігаються рідкісні фото: гімназичне і 1924 р. (ф. 4669, оп. 1, спр. 115, арк. 8, 9), фотознімки, де Д. З. Мануїльський зображений з М. В. Фрунзе і С. М. Будьонним (ф. 4669, оп. 1, спр. 116). Фотографії часів Великої Вітчизняної війни розповідають про перебування Д. З. Мануїльського на Воронезькому фронті і під Сталінградом (ф. 4669, оп. 1, спр. 116; спр. 115, арк. 3, 4). З післявоєнних фотографій привертають увагу зображення Мануїльського у колі партійних і державних керівників, діячів науки і культури (ф. 4669, оп. 1, спр. 116).

Діяльність Д. З. Мануїльського на Україні на початку 1920-х рр. найповніше представлена матеріалами фондів ВУЦВК (ф. 1, оп. 1, 2) та Раднаркому УРСР (ф. 2, оп. 1, 2). Це переважно протоколи і стенограми засідань, у яких він брав участь, листи, статті, декрети, постанови, мандати — документи партійних і державних органів, що розповідають про роботу Дмитра Захаровича на постах секретаря ЦК КП(б)У, члена Президії ВУЦВК, заступника голови Раднаркому України, народного комісара земельних справ, члена різних комісій і комітетів. Оскільки діяльність вищих органів державної влади тісно пов'язана між собою, ці фонди доповнюють один одного. Так, значна кількість документів Раднаркому перебуває у фондах ВУЦВК і навпаки. Окремі документи Раднаркому і Президії ВУЦВК, зокрема протоколи їх засідань, відклялися у фонді Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР (ф. 5, оп. 1), це переважно друкарські примірники.

Д. З. Мануїльський після Жовтневої революції працював на Україні, з середини 1919 р. — у Політичному комітеті оборони Києва. Документи комітету, в основному протоколи засідань (ф. 2579, оп. 1, спр. 13), свідчать про найактивнішу його діяльність в комітеті. Д. З. Мануїльський брав участь вже у першому засіданні Політичного комітету, яке відбулося 6 липня 1919 р. (ф. 2579, оп. 1, спр. 13, арк. 1). Постановою від 11 грудня 1919 р. «Про утворення Всеукраїнського революційного комітету» (ф. 2360, оп. 1, спр. 5, арк. 1) Президія ЦВК і Раднарком України призначили Д. З. Мануїльського членом ревкому від партії більшовиків разом з Г. І. Петровським і В. П. Затонським, спільно з ними він підписав перший документ комітету — «Тимчасове положення про організацію Радянської влади на Україні» (ф. 2360, оп. 1, спр. 4, арк. 11—13). Після ліквідації Всеукрревкому Д. З. Мануїльський постановою Президії ЦВК Української Республіки від 19 лютого 1920 р.¹ був призначений народним комісаром земельних справ (ф. 1, оп. 1, спр. 36, арк. 3; ф. 2, оп. 1, спр. 573, арк. 19—21; ф. 2360, оп. 1, спр. 5, арк. 2). Друга сесія ВУЦВК VI скликання 8 травня 1921 р. знову затвердила його на цій посаді (ф. 1, оп. 2, спр. 30, арк. 25). Одночасно з виконанням обов'язків наркомзема Д. З. Мануїльський за рекомендацією Політбюро ЦК КП(б)У заступав Голову Раднаркому УСРР на час його відсутності (ф. 1, оп. 1, спр. 29, арк. 114). Згодом, з огляду на перевантаженість Мануїльського Раднарком увійшов до ВУЦВК з проханням звільнити його від виконання обов'язків наркома і призначити заступником Голови Раднаркому УСРР, залишивши членом уряду з правом вирішального голосу (ф. 5, оп. 1, спр. 897, арк. 11 зв.).

У протоколах і стенограмах перших сесій ВУЦВК IV—VIII скликання, інших матеріалах містяться відомості про неодноразове обрання Д. З. Мануїльського до Президії ВУЦВК (ф. 1, оп. 1, спр. 36, арк. 3; спр. 28, арк. 2). Дмитро Захарович виконував обов'язки заступника голови Президії ВУЦВК, як видно з численних його підписів під документами ВУЦВК (ф. 1, оп. 1, спр. 39, арк. 157, 167, 219, 255, 256, 263, 265, 273—275, 279, 280; оп. 2, спр. 53; спр. 34, арк. 40; спр. 366, арк. 1—21, спр. 367, арк. 9, 11, 15—17, 34, 42, 45). Йому часто доручали складати тексти постанов і звернень ВУЦВК (ф. 1, оп. 2, спр. 71, арк. 7 зв.; ф. 1, оп. 2, спр. 53, арк. 13; ф. 1, оп. 1, спр. 40, арк. 15). Матеріали ЦДАЖР УРСР розповідають про активну участь Д. З. Мануїльського у роботі численних державних і громадських комісій та організацій: у Центральній комісії допомоги голодуючим (ф. 1, оп. 2,

¹ В. Зав'ялов. Дмитро Захарович Мануїльський. К., 1967, с. 108.

спр. 85, арк. 7; ф. 1, оп. 2, спр. 380; ф. 2, оп. 2, спр. 6, арк. 35—36), комісії по боротьбі з засухою (ф. 2, оп. 2, спр. 7, арк. 60; ф. 1, оп. 2, спр. 71, арк. 2; ф. 1, оп. 2, спр. 31, арк. 99; ф. 1, оп. 2, спр. 87, арк. 39 зв. — 40), посівній комісії (ф. 1, оп. 2, спр. 83, арк. 8 зв. — 9 зв.; ф. 1, оп. 2, спр. 28, арк. 47—77; ф. 1, оп. 2, спр. 87, арк. 78 зв. — 79 зв.); Всеукраїнській комісії комітетів незаможних селян при ВУЦВК (ф. 1, оп. 1, спр. 14, арк. 102); він же займався остаточним редагуванням проекту положення про цю комісію, який було прийнято на засіданні Президії ВУЦВК (ф. 1, оп. 2, спр. 53, арк. 13, 16). Дмитра Захаровича було висунуто до комісії по створенню плану загальнодержавного постачання (ф. 5, оп. 1, спр. 897, арк. 23), до комісії по зустрічі на Україні делегації Комінтерну (ф. 2, оп. 2, спр. 12, арк. 171; ф. 2, оп. 1, спр. 760, арк. 92), до керівництва Всеукраїнського з'їзду представників земельних відділів (ф. 2, оп. 1, спр. 831, арк. 68) і т. д.

У ЦДАЖР УРСР зберігається також значна кількість партійних документів за підписом Д. З. Мануїльського як секретаря ЦК КП(б)У — копії протоколів і виписки з протоколів засідань Політбюро ЦК КП(б)У, постанови Політбюро, текст переговорів по прямому проводу з Олександрівськом (Запоріжжя) від імені Центрального Комітету з приводу допомоги населенню голодуючих районів, звіт відділу ЦК по роботі на селі тощо (ф. 2, оп. 1, спр. 609, арк. 107—107 зв.; ф. 1, оп. 2, спр. 514, арк. 3, 4; ф. 1, оп. 2, спр. 518, арк. 22; ф. 1, оп. 2, спр. 512, арк. 35, 36, 38; ф. 2, оп. 2, спр. 375, арк. 125, 138, 196; ф. 2, оп. 1, спр. 570, арк. 5—6 зв.).

Директивні документи, листування, посвідчення і мандати Д. З. Мануїльського можуть допомогти дослідникам окреслити те величезне коло справ, якими він займався повсякденно. У фонді Раднаркому УРСР за першим описом це справи 573, 576, арк. 16; 577, арк. 114, 143; 831, арк. 49—163; за другим описом — справи 12, арк. 239 зв. — 240; 74, арк. 43—45; 89, арк. 7, 65; 251, арк. 71, 81, 98, 125; 513, арк. 8, 372 а, 372 б. У фонді ВУЦВК за першим описом це справи 14, арк. 219—223; 229—232; 39, арк. 157, 167, 217—219, 255, 263—265, 274—275; за другим описом — справи 17, арк. 47—48; 26, арк. 4, 13—13 зв.; 53, арк. 83; 55, арк. 10—12 зв.; 58, арк. 5; 367, арк. 9—45; 511, арк. 37. Протоколи засідань Колегії Наркомзему (копії та оригінали), підписані Мануїльським, найбільш повно передають зміст тих поточних питань, які він контролював (ф. 27, оп. 1, спр. 231; ф. 27, оп. 2, спр. 2; ф. 2, оп. 2, спр. 82). У справах 251, арк. 42 і 256, арк. 190, 191, 292 — окремі документи за його підписом.

Деякі з підписаних Д. З. Мануїльським документів свідчать про його безпосередню причетність до важливих подій у житті республіки. Це вже згадувані документи, що стосуються питань землевпорядкування і організації землекористування на Україні (ф. 2360, оп. 1, спр. 4, арк. 49; спр. 5, арк. 16; спр. 10, арк. 17—19; спр. 10, арк. 34—34 зв.; ф. 2, оп. 2, спр. 9, арк. 121 та ін.), конкретизації форм військово-політичного союзу з РРФСР (ф. 2360, оп. 1, спр. 5, арк. 21), матеріали ВУЦВК про заміну на Україні розверстки продподатком (ф. 2, оп. 2, спр. 81, арк. 98—99; ф. 1, оп. 2, спр. 26, арк. 4, 13).

У фондах ЦДАЖР УРСР зберігаються тексти доповідей з оглядом міжнародного становища і робітничого руху на Заході, прочитані Д. З. Мануїльським ще на початку 1920-х рр. Так, приміром, 11 червня 1919 р. він виступив на засіданні ЦВК Рад України з великою доповіддю про причини краху іноземної інтервенції на півдні України і про ставлення французького народу до війни з радянськими респуб-

ліками. Доповідь побудована на враженнях від поїздки Д. З. Мануїльського до Франції і на матеріалах французької преси (ф. 1, оп. 1, спр. 10, арк. 210—232). Доповідь, виголошена Д. З. Мануїльським на засіданні ВУЦВК у зв'язку з ратифікацією Ризького договору, також ґрунтується на докладному огляді міжнародної ситуації і внутрішнього становища радянських республік (ф. 1, оп. 2, спр. 29, арк. 6—13, 17—21, 22). До цієї ж групи документів слід віднести текст виступу Д. З. Мануїльського на урочистому засіданні пролетарських організацій за участю делегації Комуністичного Інтернаціоналу 22 серпня 1920 р. в Одесі (ф. 4669, оп. 1, спр. 49, арк. 1—2, архівна копія). Тексти окремих виступів Д. З. Мануїльського періоду роботи у Комінтерні відклалися у фондах у вигляді друкарських примірників (брошур) — ф. 4669, оп. 1, спр. 2—8.

Український радянський уряд уповноважив Д. З. Мануїльського на переговори по виробленню умов мирного договору з буржуазною Польщею (Ризький договір 1921 р.). У фондах архіву зберігаються документи, що висвітлюють хід переговорів, копії протоколів засідань Політбюро ЦК КП(б)У, на яких обговорювалось питання про поїздку Мануїльського на переговори (ф. 2, оп. 1, спр. 560, арк. 25, 27), а також стенограми двох великих виступів Мануїльського на 2-й сесії ВУЦВК IV-го скликання з характеристикою договору (ф. 1, оп. 2, спр. 29, арк. 6—13, 17—21, 22). Велика група документів Ради Міністрів УРСР (ф. 2) розповідає про діяльність Д. З. Мануїльського на посаді заступника голови Раднаркому УРСР, куди його було обрано у липні 1944 р. Як видно з документів, він активно займався питаннями освіти, науки, культури і мистецтва. У фонді Ради Міністрів УРСР цілі справи його секретаріату складають документи з цих питань (ф. 2, оп. 7, спр. 8092; ф. 2, оп. 7, спр. 1930; ф. 2, оп. 8, спр. 143). Він, зокрема, контролював хід відбудови і відновлення роботи Київського універ-

Міністр закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльський серед делегатів Республіканської наради передовиків сільського господарства. Київ, 1947 р. (ЦДАКФД УРСР, од. зб. 0—19007).

ситету (ф. 2, оп. 7, спр. 4447, арк. 58—75; ф. 2, оп. 7, спр. 8092, арк. 35) та інших вузів і технікумів України (спр. 1930, арк. 5—25, 31—32, 101—121 тощо), брав участь у роботі урядової комісії по прийому проекту пам'ятника Т. Г. Шевченку (ф. 2, оп. 8, спр. 142, арк. 85—88), займався питаннями діяльності Київського оперного театру (ф. 2, оп. 7, спр. 4446, арк. 20—25) і організації публічних лекцій (ф. 2, оп. 7, спр. 1930, арк. 1—4, 25—29, 35—40, 90, 122—176) тощо.

Документи особового фонду Д. З. Мануїльського розповідають про його дипломатичну діяльність, насамперед як одного з організаторів міністерства закордонних справ УРСР. Серед них знаходимо рукописні замітки Дмитра Захаровича про завдання республіканських комісаріатів закордонних справ (ф. 4669, оп. 1, спр. 20, арк. 1—2) і про господарські потреби новоутвореного українського наркомату, які він обговорював з Д. С. Коротченком (там же, спр. 21), аркуші з блокнота з короткими характеристиками кандидатур працівників апарату, в тому числі й майбутніх співробітників В. А. Тарасенка, Г. Д. Стадника, С. П. Демченка, П. П. Удовиченка (там же, спр. 20, арк. 4—11), пропозиції про утворення аспірантури при факультеті міжнародних відносин Київського університету (ф. 2, оп. 7, спр. 8092, арк. 4, 7) і спеціалізованих десятирічних шкіл-інтернатів з викладанням ряду предметів іноземними мовами (ф. 4669, оп. 1, спр. 101, арк. 30—31) тощо.

Велику частину особового фонду становлять підготовчі матеріали (рукописи та машинописні чернетки) і остаточні тексти виступів і заяв Д. З. Мануїльського на Паризькій мирній конференції 1946 р. (ф. 4669, оп. 1, спр. 33—36, 38) і в органах ООН — на Генеральній Асамблеї, в Раді безпеки тощо — за 1946—1949 рр. (ф. 4669, оп. 1, спр. 31, 32, 37, 39, 40, 50—58, 62—78, 80—92). Для дослідження історії міжнародних відносин ці доповіді становлять інтерес у тому вигляді, у якому були обнародовані, тому дослідникам цих питань доцільніше користуватися публікаціями, здебільшого підготовленими на основі стенограм**

Для біографів Д. З. Мануїльського важливий весь комплекс підготовчих матеріалів, оскільки вони дають можливість простежити, як Дмитро Захарович застосовував на практиці ленінські принципи зовнішньої політики СРСР, дізнатися про його особисту думку щодо конкретних подій міжнародної політики, проникнути в його творчу лабораторію. З цієї точки зору привертають увагу первісні начерки планів майбутніх доповідей або заяв, а також замітки, зроблені під час виступу того чи іншого делегата в ООН.

Як професор, доктор наук і академік Д. З. Мануїльський займався не лише літературно-науковою, а й науково-редакторською роботою. У фондах ЦДАЖР УРСР зберігаються документи про затвердження його у 1940 р. у вченому ступені і званні (ф. 4669, оп. 1, спр. 94, арк. 2, 3), про висунення Д. З. Мануїльського кандидатом до дійсних членів АН УРСР (там же, арк. 4), про вибори до вчених рад при відділенні суспільних наук АН УРСР і Інституту філософії (ф. 2, оп. 7, спр. 6046, арк. 100, спр. 8092, арк. 18), характеристика його наукових робіт (там же, спр. 117), а також матеріали, надіслані Мануїльському на відгук — біографія В. І. Леніна (ф. 4669, оп. 1, спр. 138), замітки на книгу «Исто-

**Объединенные нации. Официальный отчет первой части первой сессии Генеральной Ассамблеи. Стенографический отчет. 10 января—14 февраля 1946 г. Лондон; наступні випуски стенограм Генеральної Асамблеї та офіційні звіти інших органів ООН; Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944—1961. К., 1963; Советские делегации на Парижской конференции. Сборник выступлений и материалов. Июль—октябрь 1946 г. М., 1947; Внешняя политика Советского Союза. Документы и материалы. Январь—декабрь 1946 г. М., 1952, а також тогочасні періодичні видання.

рія дипломатії» (там же, спр. 17), автореферати дисертацій (ф. 2, оп. 7, спр. 8092, арк. 1—3; ф. 2, оп. 8, спр. 4982, арк. 118—130, спр. 142, арк. 44—70).

Листування Д. З. Мануїльського у особовому фонді виділене у справі 98—114. Частина листів на його ім'я у фонді Ради Міністрів УРСР також виділена в окремі справи — ф. 2, оп. 7, спр. 8093—8098, оп. 8, спр. 144, 145, 146, 4982 та ін. Листи самого Дмитра Захаровича і листи до нього зберігаються і в інших фондах. Здебільшого це службове листування. Серед кореспонденції привертають увагу записи розмов по прямому проводу з В. П. Затонським і Серго Орджонікідзе (ф. 27, оп. 2, спр. 14, арк. 2—12; ф. 2, оп. 1, спр. 609, арк. 119—123), телеграма наркома А. В. Луначарського (ф. 2360, оп. 1, спр. 2, арк. 7), листи і телеграми до Мануїльського від академіка В. Філатова (ф. 2, оп. 7, спр. 6046, арк. 35—37), письменників М. Бажана (ф. 4669, оп. 1, спр. 100, арк. 3), О. Корнійчука (там же, спр. 101, арк. 17), керівників СЕПН В. Піка і О. Гротевоя (там же, спр. 101, арк. 7—8, 11—12), академіка О. Палладіна (там же, арк. 10), академіка І. Мінца (там же, арк. 33) та ін.

Як публіцист і лектор, Д. З. Мануїльський мав велику популярність. До нього зверталися з проханнями зробити огляд міжнародних подій (наприклад, ф. 4669, оп. 1, спр. 104, арк. 12—16 — записки від делегатів Львівської обласної партконференції). Редакції газет і видавництв часто замовляли йому статті і зверталися за дозволом перевидати окремі його твори (ф. 27, оп. 2, спр. 13, арк. 341; ф. 2, оп. 7, спр. 1932, арк. 7, спр. 6046, арк. 90 та ін.). У фонді Державного видавничого об'єднання України — редакційний примірник виступу «О работе пленума Исполкома Коминтерна» (ф. 177, оп. 2, спр. 43).

Матеріали ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР про увічнення пам'яті Д. З. Мануїльського відклалися у фонді Ради Міністрів УРСР (ф. 2, оп. 9, спр. 6508, арк. 4, 6—19).

Документи ЦДАЖР УРСР висвітлюють практично всі сторони діяльності Д. З. Мануїльського на Україні за роки Радянської влади і частково — у дореволюційний період. Вони є цінним джерелом до біографії визначного партійного і державного діяча.

О. І. БОЖКО,
археограф I категорії ЦДАЖР УРСР

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦДІА УРСР У М. КИЄВІ

Згідно з Положенням про Державний архівний фонд СРСР архівні установи Української РСР здійснюють широке використання архівних документів з політичною, народногосподарською, науковою і соціально-культурною метою, а також для забезпечення прав і законних інтересів громадян¹.

За останні роки певний досвід у цьому напрямі нагромадив ЦДІА УРСР у м. Києві. Основними напрямками науково-інформаційної діяльності архіву є створення та удосконалення засобів інформації, органі-

¹ О. Г. Мітюков. Науково-інформаційна діяльність державних архівів України. — «Український історичний журнал», 1983, № 9, с. 28—36.